Spanska inbördeskriget

Martin Fahlgren

Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?

[Uppdaterad i september 2019 och 2021]

Innehåll

Inledning....1
Majdagarna 1937....2
H. Thomas: POUM:s fall – Nin arresteras och mördas – följder och sensmoral....3
Nya uppgifter om mordet på Nin....8
Bilaga 1: Sovjetisk spionchef om Orlov....13
Bilaga 2: Dödliga illusioner – om mästerspionen Orlov....15
Lästips – om repressionen och rättegången mot POUM....20

Inledning

Mordet på Nin och förföljelsen av **POUM** (*Partido Obrero de Unificacíon Marxista*, ett anti-stalinistiskt arbetarparti) sommaren 1937, var ett dråpslag, inte bara mot den spanska revolutionen, utan också mot Franco-motståndet som sådant, i och med att det fick en mycket demoraliserande effekt på den republikanska sidan. Denna artikel behandlar dessa viktiga händelser och visar även hur senare forskning spridit ljus över olika aspekter av det hela.

En del av artikeln utgörs av ett längre utdrag (kap. 39) ur historikern Hugh Thomas bok *Spanska inbördeskriget*.[1] Thomas betraktas som en stor auktoritet på spanska inbördeskriget. Han är dock ingen vänsterman, utan tillhör snarare högerflygeln bland de historiker som har spanska inbördeskriget som specialitet. Thomas är således långt ifrån någon POUM-supporter, men som borgerlig historiker försöker han vara ”objektiv”. Hans politiska sympatier ligger snarast hos spanska Folkfrontens höger (borgare och högersocialister), medan hans antipatier mot vänstern i form av syndikalister, anarkister, POUM-ister och vänstersocialister, skymtar fram både här och där. Rent faktamässigt är dock Thomas bok ganska tillförlitlig – fast givetvis kan man vara kritisk mot vissa av hans ståndpunkter och ibland även hans faktaurval (han har bl a ansetts vara för okritisk till Franco-sidans version av olika händelser, hans beskrivningar av den icke-stalinistiska vänsterns ståndpunkter är ofta magra osv).

OBS: Följande bokutdrag utgår från engelska fjärde upplagan av Hugh Thomas, *The Spanish Civil War* (utg. 2001). Den svenska versionen (Rabén & Sjögren, 1978) baserades på 3:e upplagan. Vid framtagningen av denna version har jag utgått från den svenska översättningen och infört de *noter* och *ändringar/tillägg* som finns i den nya engelska upplagan. Jag har dock inte ändrat den gamla översättningen språkligt, utom i några fall där jag rättat rena felaktigheter. De viktigaste ”nyheterna” i fjärde upplagan är att Thomas uppdaterat en del uppgifter om mordet på Andrés Nin som framkom via bl a sovjetiska och spanska arkiv i början av 1990-talet.

Nästan hela kapitlet ur Thomas bok har medtagits – jag har bara utelämnat tre avsnitt, dels kapitelinledningen, dels två avsnitt som jag anser fullkomligt irrelevanta för frågeställningen: det ena (en del av en längre not) som rör författaren George Orwells senare politiska utveckling och det andra ett avsnitt där Thomas, i förbigående, lägger in en passus om att det ”framförts” obekräftade ”anklagelser” om att POUM-ister och anarkister skulle ha placerat pengar i Frankrike i början av inbördeskriget (Thomas själv medger att det saknas bevis för detta illasinnade rykte) – båda exempel på att Thomas gärna sprider skit om den verkliga vänstern i spanska inbördeskriget. De uteslutna avsnitten markeras med [...].

Efter Thomas-utdraget diskuteras mordet på Nin vidare i ljuset av de nya fakta som kommit fram, både från spanska och sovjetiska arkiv.

Allra sist återfinns 2 bilagor som ytterligare belyser förföljelsen mot POUM och mordet på Nin. Den första är hämtat ur dåvarande NKVD-chefen Sudoplatovs memoarer, den andra ur en biografi (till stor del baserat på dokument från sovjetarkiven) om Alexander Orlov, som var NVKD-boss i Spanien.[2]

---

[1] Anledningen till att jag valde att låta Thomas redogöra för förföljelsen av POUM och mordet på Nin är att jag ansåg att det kunde vara lämpligt att använda en mer ”neutral” historieskrivning av detta politiskt så laddade händelseförlopp. Thomas kan knappast räknas som positivt inställd till POUM:s (och anarkisternas) politiska idéer, samtidigt som hans bok räknas som en auktoritativ källa, som dessutom finns tillgänglig på de flesta lite bättre sorterade bibliotek (liksom på antikvariat), så den intresserade kan själv läsa boken.

På svenska finns även Antony Beevor, *Spanska inbördeskriget*, Historiska media, 2006. Beevor skriver om motsvarande händelser i kapitel 23 ”Ett inbördeskrig inom inbördeskriget”, *a.a.* s 305ff.

På marxistarkivet finns utdrag ur Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution av Burnett Bolloten som ingående tar upp både olika aspekter av majhändelserna och förföljelsen av POUM.

[2] NKVD kallades den sovjetiska säkerhetstjänsten vid den tiden. Thomas använder benämningen GPU, vilket är en äldre benämning (fram till 1934).

Anmärkning: Den som redan har goda kunskaper om spanska inbördeskriget kan hoppa över de följande 2 avsnitten (och börja med ”Nya uppgifter om mordet på Nin”, sid 8).

Majdagarna 1937

Innan vi överlåter ordet till Thomas ska vi teckna lite av bakgrunden till förföljelsen av POUM.

POUM hade länge varit till förtret för stalinisterna: POUM hade kritiserat såväl utvecklingen i Sovjet, som den stalinistiska politiken i allmänhet och i synnerhet i Spanien. POUM hade försvarat Trotskij (även om de själva inte såg sig som trotskister) och kritiserat Moskvarättegångarna (där många gamla bolsjeviker åtalades för absurda brott). Därför hade också den stalinistiska pressen länge fört en propagandakampanj mot POUM. Kampanjen trappades upp efter en konferens som kommunistpartiet höll i början av mars 1937, och intensifierades ytterligare efter de s k majdagarna i Barcelona, då den kulminerade med en fullskalig attack mot POUM. Låt oss därför titta på vad som hände i början av maj 1937.

Katalonien och Barcelona var ett starkt fäste för anarkosyndikalismen, främst via fackföreningen CNT, men även andra radikala arbetarorganisationer hade inflytande, inklusive POUM. Det stalinistiska kommunistpartiets katalanska gren, PSUC, hade däremot mycket dålig proletär förankring. Stalinisternas bas var från början främst bland småborgare (i slutet av 1936 var t ex 1/3 av medlemmarna själv*ägande* bönder!) och mellanskikt, men efterhand fick de även en stark ställning i den republikanska förvaltningen och särskilt i dess våldsapparat, dvs polis och armé (i slutet av 1937 hävdade kommunisterna själva att över hälften av medlemmarna tjänstgjorde i armén). De rekryterade även många hantverkare och småföretagare (som i kommunisterna såg en garant mot socialisering och arbetarmakt).

Den 19 juli 1936 (vid Francos revolt) ockuperades telefoncentralen i Barcelona, *Telefónica*, av Franco-trogna trupper. Arbetare tillhörande CNT återerövrade den efter blodiga strider (många CNT-arbetare fick därvid sätta livet till, varför Telefónica kom att ses som en slags symbol för kampen mot fascismen). Sedan den dagen hade telefonväxeln skötts av en CNT-UGT-kommitté (UGT var den socialistiska fackföreningen). Arbetarkontrollen var dock ett irritationsmoment för den borgerliga-stalinistiska regeringen, som själv ville ha kontroll över telefonförbindelserna.

På eftermiddagen den 3 maj anlände stormgardister under befäl av PSUC-medlemmen Rodrígues Salas, med målet att ta över Telefónica. Stormgardisterna lyckades inta bottenvåningen (och avväpna CNT-vakterna där), men stoppades sedan av en bemannad kulspruta. Salas begärde förstärkningar, medan CNT krävde att trupperna skulle dras tillbaka (Salas vägrade).

Ryktet om vad som hänt vid Telefónica spreds snabbt och arbetarna runt om i staden beväpnade sig och byggde barrikader. Dagen efteråt behärskade de beväpnade arbetarna större delen av Barcelona. CNT- och POUM-ledarna vägrade dock att utnyttja tillfället för att försöka ta makten, ty de ville inte ha ett ”inbördeskrig i inbördeskriget”. I stället utövade de påtryckningar på regeringen, samtidigt som de försökte lugna ned arbetarna.

Den av PSUC initierade offensiven, vars spjutspets riktades mot CNT/POUM, fortsatte både i Barcelona (man angrep t ex centralstationen i Barcelona som hållits av CNT sedan 19 juli 1936), liksom i städerna Tarragona, Tortosa och Valencia. Precis som i Barcelona satte sig även där arbetarna till motvärn.

Den 6 maj proklamerades vapenvila, men strider bröt ut på nytt. Den 7 och 8 maj vädjade CNT om återgång till det ”normala” och till slut upphörde striderna.

Majdagarna medförde att republikens borgerliga och antirevolutionära krafter med PSUC i spetsen flyttade fram sina positioner på CNT:s och POUM:s bekostnad. Men detta var inte nog för stalinisterna – man ville en gång för alla göra sig av med all opposition till vänster. Det är i det perspektivet som man måste se det häftiga angrepp på POUM som utlöstes i mitten av juni 1937 och som vi ska låta Thomas beskriva.

Bilden till höger visar 12 anarkistiska ungdomar (medlemmar i Frihetliga ungdomen, *Juventudes Libertarias*, i distriktet San André), som mördades av stalinisterna efter majdagarna i Barcelona (1937). Det avskyvärda dådet avslöjades den 12 maj 1937 i CNT:s dagstidning *Soldaridad Obrera*. När de mördade ungdomarna hittades hade de varit döda i minst två dygn. Undersökning av kropparna visade att de hade torterats innan de sköts.

H. Thomas: POUM:s fall – Nin arresteras och mördas – följder och sensmoral

[…] Alltsedan Negrín bildat sin regering hade kommunisterna koncentrerat sig på förföljelsen av POUM. Dess ledare beskylldes för fascism och för att konspirera med Franco. Det förföljelsearbetet, som omfattade arrestering, förhör och tortyr, utfördes huvudsakligen av utländska kommunister. De spanska kommunisterna, som inte kände till och inte vågade gissa sig till sanningen, iakttog vad som försiggick och applåderade fegt, varigenom de gav upphov till ett moraliskt förfall inom den republikanska rörelsen som de kanske aldrig till fullo förstod. Trodde den katolske kommunisten José Bergamin verkligen att Nin, Gorkin och Andrade var spioner? Det är otänkbart. Ändå skrev han, att han ansåg att POUM:s ledare icke hade rätt till något försvar.[3] Socialisternas *prietista*flygel och även vänsterrepublikanerna blundade för dessa handlingar, på ett sätt som skadade också dem. Anfäktade av problemen med kriget och dess grymheter läste de redogörelser för POUM:s föregivna förräderi och var benägna att hellre fria än fälla – de anklagande, inte de anklagade.

I april hade den av kommunisterna behärskade polisen i Madrid avslöjat en sammansvärjning av Falangen. En av konspiratörerna, vid namn Castilla, lockades att bli polisspion. Castilla förmådde en annan falangist i huvudstaden, Golfín, att förbereda en vilseledande plan som gick ut på att femte kolonnen skulle göra ett militärt uppror. Golfín gjorde det, och han och hans plan uppdagades så. Därnäst förfalskade någon, förmodligen Orlov, ett ytterligt oskyldigt brev som föregavs komma från Nin, en ledare inom POUM, och vara riktat till Franco. Det skrevs på baksidan av

[3] ”Max Rieger”, *Espionaje en España* (Paris 1938), s 12. Det blev aldrig klargjort vem som skrev denna bok eller i vilket språk som den först skrevs. Spansk översättare var Arturo Perucho, chefredaktör för *Treball*, en PSUC-tidning, och f d redaktör för *El Imparcial.*

Golfins plan. Ungefär vid samma tid demaskerades en annan äkta falangist, José Roca, som hade en bokhandel i Gerona, av de katalanska kommunisterna. Rocas uppgift i femte kolonnen var att vidarebefordra uppgifter till en hotellägare vid namn Dalmau i samma stad. En dag någon gång i maj besökte en välklädd person bokhandeln, lämnade Roca en del pengar och ett meddelande till Dalmau. Han frågade om han kunde lämna kvar en resväska i butiken i tre dagar. Roca gick med på den begäran. Strax efteråt kom polisen för att göra en husundersökning. Givetvis fann de resväskan, som när den öppnades befanns innehålla en trave hemliga dokument, alla märkligt nog förseglade med POUM:s militära kommittés sigill.[4]

Det var på dessa dokument, brevet från Nin till Franco och den resväska som påträffades i Gerona, som de kommunistiska anklagelserna mot POUM grundade sig. Samtliga var förfalskningar.

I mitten av juni ansåg kommunisterna sin ställning vara stark nog för att de skulle kunna gå till aktion. De hade försäkrat sig om indragning av POUM:s tidning, *La Batalla*, den 28 maj. Antonov-Ovsejenko, Berzin och Stasjevskij, de mest bemärkta ryssar som hade varit i Spanien sedan augusti 1936 (som generalkonsul i Barcelona, den militära delegationens chef och ekonomisk rådgivare), hemkallades alla till Moskva i juni 1937 och försvann för alltid. Stasjevskij hade oförsiktigt nog besökt Moskva i april och inför Stalin klagat över den ryska hemliga polisens hänsynslösa framfart i Spanien. Men utan tvivel var hans öde beseglat dessförinnan.[5]

Den 12 juni sköts i Ryssland marskalk Tuchatjevskij och sju andra äldre ryska generaler för ”intriger med Tyskland”. Det kunde sålunda knappast ha varit någon överraskning för den kommunistiske utbildningsministern, Jesús Hernández, när han den 14 juni av överste Antonio Ortega, säkerhetschefen, fick veta av GPU:s chef i Spanien, Orlov, hade givit order om arrestering av alla POUM:s ledare.[6] Hernández uppsökte Orlov, som bestämt påyrkade att regeringen icke skulle få någon vetskap om saken, eftersom inrikesministern, Zugazagoitia, och andra var de anhållnas vänner. Det fanns bevis, tillade Orlov, för POUM:s förbindelser med en fascistisk spionliga. Hernández gick till Díaz, som blev ursinnig. Tillsammans begav de sig till kommunistpartiets högkvarter, där det uppstod gräl. Díaz och Hernández fördömde de utländska ”rådgivarna”. Codovilla antydde lugnt att alltför mycket arbete hade gjort Díaz sjuk. Varför tog han inte semester en tid? I Barcelona stängdes under tiden POUM:s högkvarter i hotell Falcón, den 16 juni, på order av den nye chefen för den offentliga ordningen där, överste Ricardo Burillo. Det förvandlades omedelbart till ett fängelse. POUM förklarades olagligt, och fyrtio medlemmar av dess centralkommitté arresterades. Rovira, befälhavaren för den 29:de POUM-divisionen på Aragonienfronten, fick ett telegram med uppmaning att i Barcelona inställa sig på östarméns högkvarter. När han kom dit arresterades han.[7] Små POUM-bataljoner på de övriga frontavsnitten upplöstes. Andrés Nin bortfördes separat, och hans vänner placerades alla i underjordiska

---

[4] Denna redogörelse härrör från vad Golfin och Roca berättade för POUM-ledarna när de träffades i fängelse. Se Gorkin, s. 252-3 och 258-60. Men Angel Cervera (Cervera, s 302) tillfogar ny information från Moskva. Provokatören Castilla tilläts att komma undan med livet i behåll och med en summa pengar till Frankrike. Den katalanske polischef som agerade för Gerös räkning, Victorio Sala, tidigare POUM-medlem, bröt senare med kommunisterna, som han anklagade för ohyggliga brott. Dokumenten publicerades i *Espionaje en España* [själva polisrapporten finns på marxistarkivet, se: Acta de policía – Gerona – OBS på spanska]

[5] Krivitsky, s. 125, vilket bekräftades till John Erickson av en f d rysk officer. Hans franskfödda hustru och deras dotter försvann samtidigt från Paris. Enligt Krivitskij godtog Stasjevskij GPU:s aktioner mot ”trotskisterna” i Ryssland, men ansåg att de skulle respektera lagligt bildade partier i Spanien. Han lämnade glatt Ryssland i tron att han övertygat Stalin om denna uppfattning. Antonov-Ovsejenko utnämndes till folkkommissarie för rättskipningen och uppmanades att återvända till Ryssland för att åta sig den uppgiften: ett för Stalin typiskt skämt. Han anlände aldrig till sin post. Det har antytts att han hade kommit att uppskatta katalanerna alltför mycket, mer än som var bra för hans personliga trygghet (se Miravittlles, s. 195f).

[6] Ortega hade varit sergeant för karabinjärerna innan 1936 och hade fört befälet över republikanska styrkor vid Irún i augusti. I mitten av 1937 var han kommunist. För det följande, se Hernández, s. 124-6 och Cervera, s. 304. En annan redogörelse från POUM:s sida, ges i Gorkin, *El proceso*, s.102 ff. Se även Katia Landau, *Le Stalinisme en Espagne* (Paris 1938) för fasansfulla historier.

[7] R. Salas, vol. II, s. 1294

fängelsehålor i Barcelona eller Madrid. Alla medlemmar av POUM fruktade arrestering, eftersom det var väl känt att Stalin hade för vana att låta straffen för ledarnas förmenta brott gå ut över vänner och familjer. De kommunistiska tidningarna skrek ut anklagelser mot dem som deras parti hade arresterat men inte ställt inför rätta. Så spreds ett rykte att Andrés Nin hade mördats i fängelset. Nin hade en gång i tiden varit Trotskijs sekreterare, hade arbetat i Ryssland under hela tjugotalet, till dess att han lämnade landet, och den stalinistiska kommunismen, på grund av besvikelse över dess metoder, och han var just den typ av människa som Stalin önskade se död.

Negrín skickade efter Hernández. Han frågade var Nin höll hus. Hernández sade att han ingenting visste. Negrín klagade över att ryssarna uppträdde som om Barcelona vore deras eget land. Vad skulle hända i regeringen den eftermiddagen, när frågan om Nins försvinnande togs upp? Hernández lovade att undersöka saken. Codovilla talade om för honom att Nin just nu förhördes. Regeringssammanträdet gick av stapeln. I dörren bad journalisterna om nyheter om Nin. Inne i lokalen yrkade Zugazagoitia på att få veta, om hans jurisdiktion som inrikesminister skulle inskränkas av ryska poliser. Prieto, Irujo och Bernardo Giner stödde den protesten. Hernández och Uribe svarade att de inte visste någonting om Nin. Ingen trodde dem, då de inte insåg att det kunde finnas hemligheter också bland kommunisterna. Negrín uppsköt då diskussionen till dess att alla fakta var kända.

Om de socialistiska och republikanska medlemmarna av den spanska regeringen hade varit i stånd att köpa och transportera bra vapen från amerikanska, engelska och franska tillverkare, kunde de ha försökt att frigöra sig från Stalin. Men de engelska, franska och amerikanska regeringarnas nonintervention betydde att alliansen med Ryssland inte kunde brytas. Eftersom guldet redan hade förts till Moskva, fanns det också små möjligheter att köpa på annat håll.

En omfattande kampanj i Spanien och utomlands började nu fråga var Nin fanns. Nin var ju en av de internationellt mest kända personerna i den spanska revolutionära rörelsen. CNT:s riks-kommitté sände den 28 juni en protest till regeringen och klagade över att de behövde mycket tillförlitliga vittnesbörd innan de kunde tro att människor som Nin, Gorkin och Andrade var fascister, precis som de skulle kräva bevis för att sätta tro till en sådan anklagelse mot Miaja: ”Vi ber, i rättvisans, den konstitutionella laglighetens namn, och i alla de medborgares namn som försvaras och företräds av sin egen demokrati, att den politiska förföljelsen av POUM måtte upphöra.” [8] Negrín uppmanade kommunistpartiet att göra slut på denna skamliga affär. De spanska kommunisterna, som knappast var bättre rustade att besvara dessa frågor än de som ställde dem, svarade att Nin utan tvivel befann sig i Berlin, eller i Salamanca. I själva verket var han så gott som säkert redan död.

Det ser ut som om Nin först hade förts med bil från Barcelona till Orlovs eget fängelse, i den till ruiner förvandlade förutvarande katedralstaden Alcalá de Henáres, Azañas och Cervantes' födelsestad men nu närmast en rysk koloni. Han undergick där det sedvanliga sovjetiska förhöret av förrädare.[9] Hans motstånd mot dessa metoder var förbluffande. Han vägrade att underteckna dokument, där han bekände sin och sina vänners skuld. Orlov var alldeles rådlös. Det var också Bielov och Vittorio Vidali, som uppenbarligen var hans kolleger i de faktiska förhören med Nin. Vad skulle de göra? Orlov själv var dödligt rädd för Jezjov, den känslolöse chefen för GPU. Till slut förslog, enligt vad Hernández senare uppgav, italienaren Vidali (Carlos Contreras) att man skulle simulera ett ”nazistanfall” för att befria Nin. En mörk natt, förmodligen den 22 eller 23 juni, tog de honom därför till ett hus i Alcalá som användes av den (kommunistiske) chefen för flygvapnet, Ignacio Hildalgo de Cisneros. Där torterades han, men erkände ingenting. Han fördes bort och dödades på ett fält halvvägs mellan Alcalá och Perales de Tajuna. Orlov och en med-hjälpare (Juzik[10]) for till fängelset i Alcalá där Nin hade suttit inspärrad. Hans vägran att erkänna

[8] Se Peirats. vol II, s 334. CNT-uttalandet återges i sin helhet i Martínez Bande, *La invasión de Aragón*, s. 293-7
[9] R. Salas, vol. II, s. 1294, Cervera s. 305
[10] Juzik var täcknamn för Iosif Romualdovitj Grigulevitj, en sovjetisk NKVD-agent, med specialuppdrag att hålla uppsikt över POUM. Han låg bakom flera mord på ”trotskister”. Samarbetade med Orlov och Vittorio Vidali.

sig skyldig räddade antagligen livet på hans vänner. Stalin och Jezjov planerade måhända en rättegång i Spanien, efter mönster av rättegångarna i Moskva, med därtill hörande bekännelser. Om så var fallet gäckades deras planer, fastän de återstående POUM-ledarna under de följande månaderna underkastades förhör och tortyr i, till exempel, S:ta Ursulas kloster i Barcelona, ”det republikanska Spaniens Dachau”, som en av de överlevande inom POUM senare beskrev det. Fastän Nin var den ende medlemmen av POUM:s ledarskikt som dödades, dog ett antal internationella sympatisörer till partiet under mystiska omständigheter. Bland dem befann sig Erwin Wolf, både tysk och tjeck, ännu en man som varit Trotskijs sekreterare. Han kidnappades i Barcelona och sågs sedan aldrig mera till. Vidare den österrikiske socialisten Kurt Landau, Marc Rhein, journalist och son till den gamle mensjevikledaren, Rafael Abramovitj (han gjorde två resultatlösa resor till Spanien för att ta reda på vad som hänt), José Robles, förutvarande docent vid Johns Hopkinsuniversitet i Baltimore, måhända dödad för att han varit den i onåd störtade general Berzins tolk.[11] Kanske mördades också ”Bob” Smilie, den engelske journalisten, son till gruvarbetarledaren med samma namn, som hade kommit till Spanien för det engelska oberoende labourpartiets räkning. Officiellt dog han i blindtarmsinflammation, i ett fängelse dit han sänts utan någon som helst anledning.

Vad tänkte medlemmarna av den republikanska regeringen om allt detta? Det är svårt att säga något med säkerhet. Negrín talade om för Azaña att Nin hade tagits i förvar och befriats av tyska agenter inom de internationella brigaderna. Var det inte en smula romanbetonat? frågade Azaña. Inte alls, sade Negrín. Samma sak hade hänt med flera ryska rådgivare på Gaylords hotell, de hade förgiftats av nazistspioner. Azaña antecknade detta ”faktum” i sin dagbok, utan kommentarer.[12] Frågan står öppen nu, å ena sidan, Negrín misstänkte vad som var sant och vilseledde Azaña, eller om Negrín var förd bakom ljuset av kommunisterna. Det verkar sannolikt att det förstnämnda var fallet, och att Negrín kände till att det var ”en smutsig historia”, som han formulerade det för Hernández.[13] Såväl Azañas som Negríns inställning till POUM påverkades av den irritation de kände inför vad de trodde vara en utmanande grupp revolutionärer, till hinder för krigsansträngningarna. Nins befattning som justitieminister i Katalonien hade knappast utmärkts av någon speciell omsorg om humanitet beträffande ”bourgeoisien”, och en kommentar av en medlem av POUM, Manuel Casanova, om partiets brutala verksamhet i Lérida 1936 är en påminnelse om att partiet ”visste att hata”.[14] Det rättfärdigar givetvis ingenting, men det bidrar till att förklara presidentens och premiärministerns uppfattning.

Affären POUM gav i kommunismens värld upphov till en lika stor intellektuell kontrovers som de baskiska prästerna gjorde i den romerska katolicismens teologiska värld. I en del fall protesterade samma människor mot påvens behandling av baskiska präster och mot Stalins behandling av POUM. Så till exempel skrev Mauriac, Jean Duhamel och Roger Martin du Gard till den republikanska regeringen, i protest mot rättegången mot POUM och för att anhålla om rätt för de anklagade att försvara sig. Ilja Ehrenburg, den ende ryske författaren i sin generation – bortsett

---

[11] Robles var landsflyktig i USA under några år. Han var god vän med Dos Passos, som engagerade sig för hans sak. Han mördades för att han visste för mycket. Det var Hemingways cynism beträffande Robles' öde som gjorde att vänskapen mellan Dos Passos och Hemingway upphörde.

[12] Azaña, vol. IV, s 692. Även om Casares Quiroga senare förklarade den falska grundvalen till åtminstone förgiftningshistorien.

[13] Op. cit. s 99. Hernández är den ende ex-kommunist – eller kommunist – som nämnt denna förklaring av Nins död. Men Santiago Carrillo har nu medgivit att han ”dödades i vår zon” (*Demain Espagne*, s 57). I sina memoarer säger han att han vid denna tidpunkt var övertygad om den kommunistiska linjen (s 224).

[14] Casanova, Manuel, *L'Espagne livrée*, Paris 1971, s 23. [Den Casanova som Thomas här hänvisar till var i själva verket inte alls medlem i POUM, utan var trotskist och medlem i den bolsjevik-leninistiska organisationen. Den citerade boken finns på svenska, se Spanska inbördeskriget och stalinismens förräderi (på marxistarkivet). Det är också svårt att se hur Thomas ur Casanovas redogörelse kommit fram till slutsatsen om POUMs ”brutala verksamhet i Lérida”. Det avsnitt som Thomas refererar till handlar om POUMs politiske kommissarie *Mena,* som via stalinisternas försorg avrättades sommaren 1937. Casanova skriver: ”Som politisk kommissarie för Lérida-fortet efter juli försvarade han alltid soldaternas intressen. Denna kämpe kunde verkligen hata. Man förstår att han själv också blev hatad och att hans fiender bara väntade på ett lägligt tillfälle att hämnas.” – *Red anm*]

från Pasternak – som överlevde utrensningarna i Ryssland och som hade vistats mycket i Spanien, skrev i *Izvestija*:

> Jag måste ge uttryck för de känslor av skam jag nu hyser som människa. Samma dag som fascisterna är i färd med att skjuta Asturiens kvinnor syntes i den franska tidningen en protest mot orättvisor ... Men dessa människor protesterade inte mot slaktarna i Asturien, utan snarare mot republiken, som vågar hålla fascister och POUM:s provokatörer i häkte.[15]

Ehrenburg visste tyvärr blott alltför väl hur oskyldiga de var som dog i utrensningarna, vilket framgår av hans memoarer.[16] George Orwell, som i det liberala England sökte försvara POUM, fann sina artiklar refuserade av Kingsley Martin, *New Statemans* redaktör.[17]

Den republikanska regeringen gjorde sitt bästa för att slippa ur den fälla den råkat i, på grund av överdriven tillit till Ryssland. Irujo, den baskiske nationalistiske justitieministern, utnämnde en särskild domare. Miguel Moreno Laguía, i fallet Nin. Moreno Laguía lät faktiskt anhålla flera polismän, som enligt vad han trodde var inblandade, bland dem en viss Vázques. En grupp kravallpoliser kom för att befria honom när han stod under domarens uppsikt. När domaren protesterade försökte poliserna arrestera också honom. Domaren släppte Vázquez. Irujo, Prieto och Zugazagoitia hotade att avgå, om inte Moreno fick rätt. Senare förflyttade regeringen säkerhetschefen, Ortega, som hade burit ansvaret för det ursprungliga arresterandet av Nin, till en befälspost i fält och ersatte honom slutligen med Carlos de Juan, republikens chefsåklagare. Domare Moreno Laguía fortsatte förgäves att leta efter Nin, medan Nins kamrater i flera månader fick sitta i fängelse innan de ställdes inför rätta[18], och de som förmodligen mördade honom behöll sina inflytelserika ställningar. Under senare delen av år 1937 sköts också, fullständigt hänsynslöst och olagligt, ett antal vanliga medlemmar av POUM, efter summariska rättegångar med kommunister som domare.[19] Enligt Gorkin fanns det omkring 1 500 ”antifascistiska fångar” – anarkister, POUM-medlemmar och andra – i Modelfängelset i Valencia i slutet av år 1937.

De brott som begicks mot POUM var barbariska handlingar, som utfördes i Spanien av spanska och utländska kommunister på befallning av republikens enda och över måttan mäktiga allierade, Ryssland. POUM hade få vänner, i Spanien eller utanför det. Undertryckande av partiet gillades av de flesta av folkfrontens anhängare och gav knappast anledning till beklagande, ens bland anarkisterna. Azaña, Negrín och Prieto, för att nämna endast tre representativa män, var klart och tydligt oroade av fallet Nin, fastän de båda sistnämnda kanske mindre av själva dådet än av dess verkningar utanför Spanien. Azaña, och med honom tusentals andra, såg i Nins död och i undertryckandet av POUM en godtagbar ersättning, i krigstid, för ett faktiskt slut, under kommunistiskt polisvälde, på de första månadernas urskillningslösa dödande och för förborgerligandet av och statens övertagande av revolutionen. De hyste ingen sympati för POUM:s revolutionära mål, inga personliga känslor för Nin. […]

Men brottet ger eko under åren, så som alla samtida brott i Ryssland gör. Därefter var kommunisterna i Spanien faktiskt försiktigare. Ingen annan mera betydelsefull politisk person togs i förvar. Detta berodde utan tvivel på att den förslagne Togliatti var ständigt närvarande som Kominterns främste företrädare inom det spanska kommunistpartiet, från sommaren och vidare.[20] Men ändå,

---

[15] *Izvestija* 3 november 1937, cit av Suárez, s 54 not.

[16] ”Krossade utan ringaste anledning av sitt eget folk”, säger han om Goriev, Antonov-Ovsejenko, Berzin och Stasjevskij (Op. cit. s 176).

[17] Om denna kontrovers, se George Orwell, *Collected Essays*, vol. I, s 363 och Kingsley Martins memoarer *Editor* (London 1938), s 226.

[18] Moreno Laguía var vän till Azaña som han upprätthöll kontakten med (*Obras*, vol. IV s 828)

[19] Bland dessa avrättade var José Cullares, José Navarro López och Marciano Mena. Jfr Casanova a.a. [tidigare not].

[20] Exakt när? I sin inledning till Togliattis arbete (*Escritos sobre la guerra de España*) säger Spriano ”slutet av juli”, POUM-ledarna arresterades 16 juni. Togliatti hade sålunda goda skäl till att vilja få det fastslaget, att han inte fanns i Spanien förrän efter detta datum. Skälen till att lämna Moskva var inte mindre tvingande. Togliatti var med säkerhet i Spanien, när det i augusti utfärdades en rundskrivelse, som förkunnade att tidningar som kritiserade Sovjetunionen skulle dras in på obestämd tid. (cirkulär från 14 augusti, citerat i Broué och Témime, s 284)

det var många människor som med orätt satt i fängelse under hela inbördeskriget. Och även POUM-ledarnas advokat, Benito Pabón, fann sig så hotad, att han flydde ur landet. Han begav sig så långt bort han kunde för att undgå kommunisternas hämnd och bosatte sig på Filippinerna.

Nya uppgifter om mordet på Nin

Den redogörelse som Thomas ger för mordet på Nin bygger huvudsakligen på den f d kommunistiske ministern Jesús Hernández Tomás berättelse (kompletterade med nyare uppgifter ur bl a sovjetiska arkiv).

Hernández (1907-1971) var ledande medlem i spanska kommunistpartiet, PCE, och politbyrå-medlem från 1931. Under inbördeskriget innehade han poster i folkfrontsregeringen (bl a utbildningsminister). Därefter flydde han till Sovjetunionen, där han ingick i Kominterns exekutivkommitté. Efter partiledaren José Díaz död (mars 1942) hamnade han i konflikt med Dolores Ibárruri, en "maktkamp" som han förlorade. 1943 förflyttades han till Mexico bl a med uppdraget att försöka få Trotskijs mördare, katalanen Ramón Mercader, som satt i mexikanskt fängelse, frigiven. Maktstriden i PCE var dock inte slut och 1944 uteslöts han för "manövrer mot ledningen", "antisovjetism" och givetvis det obligatoriska: "trotskism". Vid brytningen mellan Stalin och Tito tog Hernández ställning för Tito och grundade 1953 det titoistiska *Partido Comunista Español Independiente*, som dock ganska snart somnade in. Samma år fullbordade han en mycket kritisk bok om kommunisternas och Sovjets roll under inbördeskriget. Den spanska utgåvan, som hade titeln *Yo fuí un ministro de Stalin* (Jag var en minister åt Stalin), gavs ut i Mexiko.[21]

Hernández hävdar att det var den sovjetiske NKVD-agenten Alexander Orlov och italienaren Vittorio Vidali som var huvudansvariga för fängslandet och mordet på Nin. [22]

Det delikata i kråksången är att även Orlov "hoppade av", faktiskt redan 1938. Orlov bosatte sig i USA och förhördes av både senatsutskott och historiker. Vad hade då Orlov att säga i frågan? Ja, han förnekade all kännedom om fallet Nin. Orlov var överhuvudtaget förtegen när det gällde Spanien (vi återkommer till orsaken till detta), däremot spred han uppgifter om andra NKDV-aktiviteter (bl a via sin bok *Secret History of Stalin's Crimes*, 1953[23]).

Orlov fick vid minst tre tillfällen direkta frågor om fallet Nin:

- I ett privat samtal med amerikanske historikern Bertram D. Wolfe, ställde denne frågan "Var du inblandad i mordet på Nin?" och Orlov svarade blankt "Nej" och tillade att han bara arbetade med kontraspionage och gerillakrigföring bakom fiendens linjer.
- 1953 ställde den katalanske liberala republikanen Jaume Miravitlles frågan till Orlov om han visste något om mordet på Nin. I sitt svarsbrev nekade han igen till att ha haft med saken att göra, men nämnde att det fanns en hemlig av Moskva utsänd grupp, som sysslade med mord av detta slag och framkastade att en av dem, Bolodin, var den trolige mördaren av Nin.
- 1968 skickade historikern Stanley G. Payne ett antal skriftliga frågor till Orlov, som återigen förnekade all inblandning i mordet på Nin. Denna gång lade Orlov all skuld på de spanska kommunisterna: Ledarna i det spanska kommunistpartiet hade ett horn i sidan på POUM och "Nins försvinnande var en politisk hämndaktion".[24]

---

[21] Hernández var vid denna tidpunkt anställd vid jugoslaviska ambassaden i Mexico, en post som han bibehöll till sin död. Det finns uppgifter som tyder på att jugoslaverna hjälpte Hernández att få boken utgiven.

[22] Avsnitten om repressionen mot POUM och mordet på Nin i Hernández' bok finns i svensk översättning, se Hur NKVD satte dit POUM.

[23] Lägg märke till att boken kom ut kort efter Stalins död, då Orlov inte längre behövde vara rädd för Stalins hämnd.

[24] Uppgifterna om utfrågningarna av Orlov har hämtats från Burnett Bollotens bok Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution, kap. 48, s. 344-345..

Den andra versionen (där Bolodin utpekas) framförde Orlov även i FBI-förhör och inför ett senatsutskott, när han konfronterats med uppgifter om sin inblandning från Jesús Hernández och den avhoppade sovjetiske underrättelse-

Ord står alltså mot ord. Historiker har dock allmänt fäst större tilltro till Hernández version, som också stöds av andra källor, både direkt och indirekt (Orlovs trovärdighet blir inte bättre av att han lämnat olika versioner). Man bör dock vara lite skeptisk även till Hernández, eftersom avhoppare vanligen försöker framställa sig själva i så positiv dager som möjligt, och även Hernández hade ju intresse av att slippa undan sitt eventuella ansvar för det avskyvärda mordet på Nin.[25]

För att vara säker på vad som i själva verket hänt och för att fylla i en del luckor i vår kunskap om händelseförloppet, så behövs mer fakta, särskilt dokumentariska bevis. Och faktiskt, sådana finns nu, bl a beroende på att en hel del sovjetiska arkiv varit åtkomliga för forskning.

1992 tog ett TV-team från Katalonien fasta på detta.[26] De beslöt att försöka reda ut vad som

---

agenten Walter Krivitskij. I Costello & Tsarev, *Deadly Illusions: The KGB Orlov Dossier Reveals Stalin's Master Spy*, som haft tillgång till NKVD-arkiven, tillbakavisas denna version som "lögn". Dokumenten visar i stället i detalj Orlovs egen inblandning – mer om denna nedan – medan Bolodin verkar vara ett rent påhitt (han har aldrig existerat). Se bilaga 2 nedan som innehåller de relevanta avsnitten ur *Deadly Illusions*.

I sina memoarer, *Alexander Orlov – The March of Time*, St Ermins Press, 2004, som fullbordades 1973, men publicerades först 2004 (dvs drygt 30 år efter Orlovs död), upprepar han den tredje versionen: "de spanska kommunistledarna beslöt att hämnas på POUM, liksom dess tidigare ledare Andres Nin", *a.a.* s 305. Att de två versionerna överensstämmer är ganska så naturligt med tanke på att Orlov arbetade med sina memoarer vid den tidpunkt (1968) när han besvarade historikern Paynes fråga.

Till de samtida vittnen som på olika sätt stödjer Hernández' version hör Enrique Castro, som under inbördeskriget var CK-medlem i PCE, men senare lämnade partiet. Dit hör också den socialistiske polischefen Gabriel Morón, som f ö var mycket besviken på de socialistiska ministrarnas ovilja att göra något åt Nin-affären (pga de inte ville stöta sig med Sovjet). Även ministrarna Prieto, Irujo och Zugazagoitia har lämnat vittnesmål som stödjer denna version, liksom den tidigare nämnde avhopparen Walter Krivitskij.

I detta sammanhang bör den franske kommunisten Georges Soria nämnas. Under inbördeskriget var han korrespondent för franska KP:s dagstidning *L'Humanité* och Komintern-tidskriften *International Press Correspondence* (också svenska KP:s tidning *Ny Dag* publicerade artiklar av honom). Soria skrev även en hetsbroschyr mot POUM, vilken 1938 publicerades på flera språk – engelska titeln var *Trotskyism in the Service of Franco: A documented Record of Treachery by the P.O.U.M. in Spain*. Soria förmedlade den officiella stalinistiska versionen och smutskastade Nin och POUM. 40 år senare – i ett större arbete om spanska inbördeskriget, *Guerra y Revolución en España 1936-1939* (spansk utgåva 1978), skriver han, i ett försök att frita de spanska kommunisterna från ansvar för affären:

"Man anklagade PCE för att ha låtit kidnappa och avrätta Andreu Nin. Om man beaktar att 1937 nådde kampen mot trotskismen sin kulmen i Sovjetunionen, att de anklagelser som riktades mot Nin i Spanien i form av ramsan '¿Donde está Nin? ¡En Salamanca o en Berlin!' (Var är Nin? I Salamanca eller i Berlin!) påminde om Moskvaprocesserna, där de oskyldiga från allra första början anklagades för att tillhöra Gestapo, då inser man att det inte var ett enkelt sammanträffande, utan att det helt enkelt var en förlängning, till den internationella arenan, av de metoder som utgör den mörkaste sidan av det som man sedan kallat för stalinism. Av det stora antalet vittnesmål som insamlats och publicerats om detta tema, förefaller det som att man utan tvekan kan dra slutsatsen att Nins försvinnande kan tillskrivas den skrämmande figuren Orlov, en viktig NKVD-person i Spanien [...] Denna flagranta inblandning i Spaniens interna angelägenheter fick allvarliga konsekvenser i det republikanska lägret."

Soria erkänner att anklagelsen att POUM och Nin skulle ha varit "agenter för Gestapo och Franco" var påhittad, men hävdar att deras kamp mot Folkfronten spelade Franco i händerna – eurokommunisten Soria kan ju inte kapitulera helt. Att PCE:s politik, med hets och angrepp på alla arbetarorganisationer som inte stödde deras politik, var mycket mer fatal för den republikanska sidan, det säger han givetvis inget om. (*a.a.* vol 3, s 78-79). Han tiger även om sin egen roll i spridandet av lögner om POUM under (och en tid efter) spanska inbördeskriget – hans egna skriverier nämns inte ens i bokens litteraturförteckning.

[25] För fullständighets skull bör nämnas att det tidigare cirkulerat andra versioner om Nins öde än den som vi redovisar här. En sådan variant är att Nin förflyttades till Valencia, där han sattes på ett sovjetiskt fartyg och fördes till Sovjet. Denna version kan nu anses vara motbevisad.

[26] Innan det katalanska TV-teamet skred till verket hade det pågått en kampanj, initierad av *Fundación Nin* (Ninstiftelsen), för att få till stånd en ordentlig undersökning av vad som hände Nin. I denna kampanj vände sig Ninstiftelsen bl a till det katalanska kommunistpartiet (PSUC) för att få deras stöd och krävde samtidigt ett avståndstagande från allt förtal från PSUCs sida från 1936 och framåt, där Nin och POUM anklagades för att vara "fascistagenter". PSUC svarade via sin tidning *Treball* (i december 1989) att de tog "formellt och slutgiltigt avstånd från allt förtal av Andreu Nin" och tillade att "Andreu Nin intar en hedersplats bland den katalanska vänsterns ledare under detta århundrade"(!). De deklarerade också att de stödde Nin-stiftelsens krav på en ordentlig utredning av mordet på Nin, samt att de ansåg att "hypotesen att det var 'stalinistiska agenter' som utförde dådet förmodligen var korrekt". *Treball*-artikeln citerad från Wilebaldo Solano, *El POUM en la historia*, Barcelona 1999, s 281. [Denna PSUC-deklaration var egentligen inte särskilt anmärkningsvärd, med tanke på att man redan tidigare hade uttalat sig i liknande ordalag, bl a via en intervju med PSUC:s generalsekreterare Rafal Ribó, "El líder del PSUC reabilita a Nin"

hände med Nin och i det arbetet sökte man igenom arkiv både i Moskva och i Spanien (det visade sig även finnas tidigare okända dokument i Spanien). Med hjälp av de nya dokumenten och även vittnen som fortfarande var vid liv – bl a en polis som tillhört ”la Brigada Especial” (special-brigaden, en underavdelning av den militära underrättelsetjänsten) i Madrid och som hade varit indragen i händelserna – kunde man få klarhet i flera aspekter av fallet Nin. Resultatet blev bl a en film, kallad ”Operación Nikolai” (”Operation Nikolaj”), efter det kodnamn, ”Caso Nikolai” (”Fallet Nikolaj”), som NKVD givit det hela.[27]

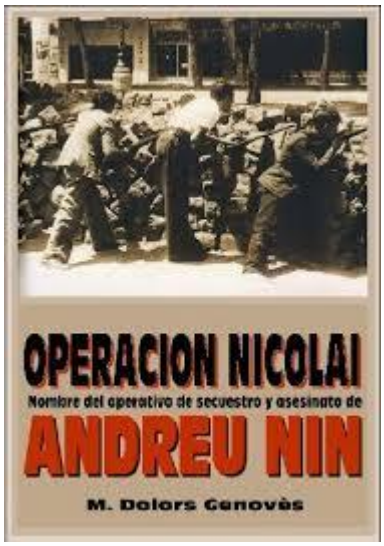

Ett år senare kom Orlov-biografin *Deadly Illusions: The KGB Orlov Dossier Reveals Stalin's Master Spy*, skriven av brittiske journalisten/författaren John Costello och f d KGB-agenten Oleg Tsarev. Där publicerades ytterligare uppgifter, bl a utdrag ur sovjetiska dokument som rörde NKVD:s och Orlovs verksamhet i Spanien.[28] NKVD-dokumenten, bl a brev från Orlov, visade att Orlov ljög och att Jesús Hernández' påstående att Orlov var direkt inbegripen i arresteringen och mordet på Nin överensstämde med verkligheten (däremot hade Hernández fel om andra detaljer).

Det kunde fastställas att Nin förflyttats i bil från Barcelona till Madrid. Detta uppdrag hade Orlov givit tre män: kommissarierna Fernando Valentí, Jacinto Rosell och en sovjetagent, kallad Juzik (alias Iosif Romualdovitj Grigulevitj, även känd som José Escoy), den sistnämnde skulle övervaka operationen (och skulle även senare spela en viktig roll – han hade f ö även deltagit i förfalskningen av de dokument som skulle ”bevisa” POUM:s förbindelser med Franco och som Thomas nämner).

Nin inspärrades i Alcalá de Henares (utanför Madrid) och tortyren för att få honom att ”bekänna” satte igång. I de spanska arkiven (Archivo Histórico Nacional de Madrid) hittades dokument från förhören av Nin mellan 18 och 21 juni. Dessa visar att Nin vägrade kapitulera för sina plågoandar: han framhöll att hans arrestering var en kommunistisk komplott och nekade gång på gång till anklagelserna om spionage för Francos räkning.[29]

De stalinistiska agenterna hade hoppats kunna tvinga Nin att erkänna sig skyldig till de absurda

---

(PSUCs ledare återupprättar Nin), i tidningen *Cambio 16* 3/8 1987]

[27] TV-dokumentären *Operación Nikolai* finns på DVD (med katalanskt och spansk tal). Regissören Maria Dolors Genovés skrev 1998 en artikel om mordet på Nin i den katalanska historiska tidskriften *Societat i Cultura dels Països catalans*. Artikeln [som finns på spanska här: Operación Nikolai o el asesinato de Andreu Nin] diskuterar bl a de olika dokument och vittnesmål som man lyckats få fram om affären.

[28] John Costello, Oleg Tsarev, *Deadly Illusions: The KGB Orlov Dossier Reveals Stalin's Master Spy*, Crown Publishers, New York, 1993. Ett längre utdrag ur boken (översatt till svenska) som rör förföljelsen av POUM och mordet på Nin återges i Bilaga 2 nedan.

[29] Enligt Beevor (a.a., s 316) försökte NKVD-agenterna få Nin att erkänna sig skyldig till att ha ”underrättat fienden om artillerimål”, vilket verkar minst sagt långsökt eftersom Nin var politiker som befunnit i Barcelona och därmed knappast hade särskilt mycket information om hur det såg ut vid fronten och om lämpliga ”artillerimål”.

anklagelserna, för att sedan använda honom som huvudanklagad i en skådeprocess à la Moskva-processerna i Barcelona, men då man inte lyckades bryta ned honom hade man ingen användning för honom: Han var bara en belastning och måste likvideras![30]

I sovjetarkiven hittades ett telegram (från Juzik), som rapporterar hur man gjorde sig av med Nin: Han fördes med bil på landsvägen från Alcalá de Henares i riktning mot Perales de Tajuña; med på resan var 3 sovjetagenter (Bom, Juzik och Orlov) och 2 spanjorer tillhörande ”special-brigaden” (Pedro och Víctor); man stannade halvvägs och förde Nin c:a 100 meter bort från själva vägen, där han avrättades (förmodligen sköts).[31]

Från processen mot POUM i Barcelona (oktober 1938). Sittande längst till höger Julián Gorkin, politisk redaktör för POUM:s tidning *La Batalla*

Affären Nin var ett misslyckande för Orlov och hans uppdragsgivare. Och POUM-rättegången i oktober 1938 blev ett fiasko, ty ”bevisen” visade sig vara utomordentligt svaga.[32] Vid rättegången släpptes alla åtalspunkter om ”spioneri” och POUM-ledarna dömdes till fängelse enbart ”för att ha försökt störta den bestående ordningen”, vilket syftade på POUM:s roll under Majdagarna.[33] Det blev dock ingen långvarig fängelsevistelse – de frigavs i samband med Kataloniens fall och lyckades fly till Frankrike.

---

[30] 1992 hittades dokument från förhören med Nin, bl a hans slutdeklaration daterad 21/6 1937: Nins slutdeklaration.

[31] Se även Stalin-biografen Stephen Kotkins redogörelse för Mordet på Nin.

[32] ”Bevisen” på Nins samarbete med fascisterna osv. förkastades. Enligt *Deadly Illusions... a.a.*, s 254-5, framgår det av NKVD-arkiven att förfalskningarna ”skedde under Orlovs personliga ledning”.

[33] Thomas (a.a. s 688) skriver följande om rättegången mot POUM: ”POUM:s ledare … med undantag för den mördade Nin … ställdes inför rätta i oktober 1938. Strax dessförinnan hade de verkliga falangister som hade varit inblandade i deras affärer också dömts. Tretton av dem, bland dem agenterna Golfín, Dalmau och Roca, sköts för något som, med hänsyn till omständigheterna under ett inbördeskrig, faktiskt var spionage. När POUM-ledarna kom till domstolen bröt emellertid målet mot dem samman. Republikanska ministrar och förutvarande ministrar, med Largo Caballero och Zugazagoitia i spetsen, vittnade till förmån för POUM. Gironella, den unge ledare som hade organiserat POUM-milisen i juli 1936 (liksom också POUM:s kavalleri, kaserner, sånger och orkester), tilltalade åklagaren, till allmän förargelse, som Visjinskij. Arquer gav upphov till svårigheter genom att envisas med att vittna på katalanska. En verklig representant för Trotskij, Grandizo Munis, förklarade att POUM alls inte bestod av trotskister. Domstolens utslag fann att POUM:s medlemmar vara sanna socialister och frikände dem från förräderi och spioneri. Fem ledare, bland dem Gorkin och Andrade, dömdes dock till olika fängelsestraff för sin verksamhet vid tidpunkten för majkrisen 1937, och för annan revolutionär verksamhet till förfång för krigsansträngningarna. En av POUM-ledarna, Rey, frikändes helt. Han sköts av Franco efter krigets slut.” Till detta bör tilläggas att Thomas faktiskt har fel på en punkt: *Två* av de åtalade frikändes, inte en.

Orlovs flykt till USA

Vi lovade att närmare ta upp Orlovs vidare öde och varför han ljög om sin roll i Nin-affären. Nu är det dags.

Den 9 juli 1938 fick Orlov ett telegram från Moskva. I detta beordrades han att omedelbart ta sig till Paris där han skulle träffa den sovjetiska generalkonsuln och sedan bege sig till ett sovjetiskt fartyg i Antwerpen. Orlov, som visste vad som hänt många före honom, när de på liknande sätt kallades ”hem” (de avrättades), beslöt sig för att fly till USA med sin hustru och dotter.[34]

I sovjetarkiven hittades ett brev som Orlov skickat till NKVD-chefen Jezjov och där han motiverade sin flykt:

> Den 9 juli fick jag ett telegram som saknade varje operativ mening. Det implicerade, och det av fullständigt obegripliga motiv, att jag leddes in i en fälla på ångfartyget Svir... Jag insåg klart att mitt öde hade utstakats och att döden väntade mig. Och detta trots att jag har riskerat mitt liv för partiet och saken.

Orlov räknar upp olika tjänster och offer som han gjort och att han även skulle vara beredd att göra ett sista offer av sig själv (som en syndabock), men att han inte kunde göra det pga de konsekvenser det skulle få för hans familj. Eftersom han inte tror på möjligheten att få en ”rättvis undersökning” av sitt fall i Sovjetunionen har han beslutat att hoppa av.

I brevet klargör han att han har tillgång till information och viktiga dokument om den sovjetiska spion- och säkerhetstjänsten utanför Sovjetunionen. Brevet avslutas med att han ”svär” att så länge som han lever inte ”yttra ett ord som kan skada” partiet eller landet. Han begär också att det ska utfärdas en order om att hans gamla mor (som bor kvar i Sovjet) inte ska ”störas”.

I en bilaga till brevet räknar Orlov upp (i totalt 46 punkter) känslig information som han har tillgång till (det gäller dokument, fotografier m m). Första punkten gäller detaljer om den spanska guldreserven som flyttats till Moskva. Han nämner även viktiga uppgifter om det sovjetiska spionnätet i Storbritannien, agenter i Trotskijs omgivning m m. Punkt 9 rör ”fallet Nikolaj”:

> Hela historien med fallet Nikolaj och Nikolajevskij. Jag har ett utkast till kryptogrammet som skrevs av Juzik och även ett utkast till det brev som skrevs av Siegfried och som hittades senare, efter operationen.

Punkt 30 innehåller ytterligare information:

> Jag har fotografier och de riktiga efternamnen på de som deltog i fallet Nikolaj [mordet på Nin] och namn på de som kan identifiera dessa foton…

Det budskap Orlov ville framföra, var att han hade tillgång till för Stalin & Co komprometterande material och att om något hände honom eller hans närmaste skulle dessa dokument kunna komma ut. Dokumenten var således avsedda att fungera som en slags livförsäkring, ett försök att utöva ”utpressning” för att få vara i fred.

Orlov hade minst två viktiga skäl till att hålla tyst om fallet Nin (och förföljelsen av POUM):

1) Orlov hade inget att vinna på att i väst erkänna sin inblandning i Nin-affären – det fanns ju t o m risk för att han skulle kunna åtalas för det hela.

2) Om Orlov avslöjade Nin-affären (eller någon annan av de för Moskva känsliga frågorna) skulle han riskera både sitt eget och sina närmastes liv, eftersom Moskva då skulle ha fått en anledning mindre att låta honom och hans familj leva (han hade även släktingar kvar i Sovjet). Genom att klargöra att han hade tillgång till för Moskva mycket besvärande dokument, fick han fram sitt budskap att ”om ni bara låter mig och min familj vara i fred, så håller jag käft om detta”.

I NKVD-arkiven har man funnit hänvisningar till Orlovs ”utpressning” i förhören med Jezjov,

[34] En viktig anledning till att Orlov råkade i ”onåd” är förmodligen misslyckandet med Nin. I stället för en bekännelse från Nin, fick man en internationell skandal på halsen.

som arresterades i november 1938. Jezjov uppgav att Orlov skickat brev där han skrev att han skulle avslöja ”komprometterande material så snart han upptäckte minsta antydan på att han var övervakad”. Efter detta hade Jezjov utfärdat ett direktiv om att Orlov inte skulle röras.[35]

Orlov bröt aldrig sin tystnad när det gällde inblandningen i Nin-affären (han dog 1973).

Historien slutar dock inte här, ty *Deadly Illusions* kommer med nya sensationella uppgifter, såsom att Orlov i själva verket aldrig varit en verklig ”*avhoppare*”, utan att han på sitt eget sätt varit sitt gamla hemland troget (genom att inte avslöja några viktigare hemligheter om sovjetiskt spionerі i väst) – han hade bara varit en flykting från stalinismen. Genom att enbart släppa ifrån sig ofullständig och ganska ofarlig information till CIA/FBI och hålla tyst om sådant som NKVD/KGB ansåg viktigt, såsom verksamheten i Spanien, spionnäten i Storbritannien m m så visade Orlov sin lojalitet med Sovjetunionen. Enligt denna bok skulle Orlov därför också ha betraktats som en ”Sovjetunionens hjälte”, trots sin flykt till USA[36].

Martin Fahlgren

Bilaga 1: Sovjetisk spionchef om Orlov

P A Sudoplatov var högt uppsatt inom den sovjetiska underrättelsetjänsten från 1930-talet ända fram till hans chef Berija störtades 1953. Till de operationer som Sudoplatov dirigerade hörde mordet på Trotskij i Mexiko 1940.

1994 lät Sudoplatov publicera sin ”självbiografi”, i svensk översättning under titeln *Direktoratet* (Norstedts 1994). I denna bok berättar han om olika operationer som han deltagit i. Det avsnitt som återges nedan handlar om Orlovs verksamhet i Spanien och särskilt om hans avhopp. Sudoplatovs redogörelse kompletterar och bekräftar den historia som getts ovan i artikeln.

---

[35] En utförlig redogörelse om hur Orlov till slut beslöt sig för att hoppa av ges i *Deadly Illusions…* (s 293-314). Ytterligare detaljer finns i Orlovs memoarer *Alexander Orlov – The March of Time*, där ett helt kapitel ägnas åt denna historia (s 369-384). De båda redogörelserna kompletterar varandra: *Deadly Illusions* innehåller dokumentariskt material, medan memoarerna tillhandahåller mer detaljer om själva flykten. De i texten omnämnda och citerade dokumenten finns i *Deadly…*, inklusive i form av en censurerad fotokopia (med en engelsk översättning) av den lista med för Sovjetunionen och NKVD känsliga dokument (s 430) m m, som Orlov bifogade sitt Jezjov-brev (juli 1938). I sina memoarer nämner Orlov både brevet och bilagan, samt redogör för innehållet i allmänna ordalag, men ger inga närmare detaljer. Se även bilagan med utdrag ur ”spionchefen” Sudoplatovs ”självbiografi” nedan.

[36] Andra avslöjanden i *Deadly Illusions:* Orlov ska ha spelat viktig roll vid rekryteringen av de ryktbara brittiska spionerna (”mullvadarna”) Kim Philby, Guy Burgess och Donald Maclean för sovjetisk räkning (de två förstnämnda var i Spanien under inbördeskriget). Vidare påstås att KGB 1969 och 1971 hade möten med Orlov, där de erbjudit honom att återvända till Sovjet som ”hjälte”.

En del upplysningar i *Deadly Illusions ...* bör dock inte tas som sista ordet: dels baseras en del på intervjuer vars sanningshalt är svår att kontrollera, dels är NKVD/KGB-arkiven inte öppna för forskning på samma sätt som t ex bolsjevikpartiets arkiv. Tillgång till säkerhetspolisens arkiv kräver specialtillstånd. Därför är det inte möjligt att kontrollera sanningshalten i alla Tsarevs uppgifter. De går t ex inte att utesluta att Tsarev, som gammal agent, haft mer krassa motiv än att tjäna sanningen, nämligen att tjäna pengar, varför vissa ”sensationella” uppgifter kan vara vinklade eller t o m påhittade (för att boken ska sälja bättre). Man bör även ha i minnet att dokumenturvalet har gjorts av ryska säkerhetstjänsten, som kan ha haft intresse av att vinkla historien och undanhålla vissa uppgifter – att man inte vill släppa alla fakta är helt klart, bl a innehåller de i boken redovisade dokumenten strykningar av namn m m, dvs det vi får oss till livs är en censurerad version. Detta är å andra sidan heller inte så underligt, ty ett sådant förfarande när det gäller känsliga uppgifter är vanligt även i andra länder, inklusive Sverige. Bokens uppgifter bör dock behandlas med viss försiktighet tills arkiven blir tillgängliga för andra forskare och uppgifterna kan verifieras och kompletteras. Detta bör dock inte vara några större problem beträffande fallet Nin och hur det gick till när Orlovs flydde, bl a har de verifierats av andra (bl a via det katalanska TV-teamets efterforskningar och Orlovs memoarer, se ovan). Dessutom finns andra källor som på olika sätt styrker och kompletterar uppgifterna. Det är dock inte uteslutet att även Orlov i sina rapporter och brev till Moskva tummat på sanningen, undanhållit eller förvrängt fakta – det ligger i sakens natur att det i ”agentvärlden” är nästan omöjligt att i detalj avgöra vad som är sant eller inte.

En litet ”mysterium” som bör nämnas sammanhanget är att den brittiske författaren till *Deadly…*, John Costello, dog 1995, bara 52 år gammal, under en flygresa från Europa till Miami. I ett efterord till Orlovs memoarer (*The March…,* a.a s 408) spekuleras i att Costello under sina efterforskningar i Moskva råkade komma en hitintills okänd spionring i Oxford på spåren och att KGB lät mörda honom för att denna spionliga inte skulle avslöjas.

Ur Sudoplatov, *Direktoratet*, sid 65-67

I juli 1936 sändes Orlov till Spanien ... Under sin tid i Spanien dirigerade Orlov gerillakrigföringen. Men hans viktigaste uppgift var att ansvara för sådana operationer som kidnappningar och terrordåd gentemot trotskister och andra personer som specialtjänsten ville neutralisera. Han ansvarade också för en rad säkerhetsoperationer och lyckades framgångsrikt skeppa den spanska republikens guld till Moskva. För denna våghalsiga bedrift befordrades han till seniormajor för statens säkerhet. *Pravda* rapporterade att seniormajoren Nikolskij [= Orlov – *Red*] tilldelats Leninorden för att han utfört ett viktigt regeringsuppdrag.… Också Spiegelglas hade stor respekt för Orlov. Han besökte ofta Spanien och talade om för mig att Orlov gjorde ett gott arbete när det gällde att eliminera trotskister i Spanien. Orlov lyckades publicera en antitrotskistisk pamflett undertecknad av Andrew Nin, som på Stalins order redan blivit skjuten av en av Orlovs mordgrupper. Orlov skrev själv pamfletten för att kompromettera Trotskij; av den framgår att Nin, som tidigare hade varit Trotskijs sekreterare i Moskva, hoppat av till följd av trotskisternas nederlag och förräderi i Spanien. Det var ett mycket framgångsrikt exempel på desinformation och Jezjov rapporterade det direkt till Stalin.[37]

I juli 1938 var det meningen att Spiegelglas skulle träffa Orlov för konsultationer ombord på ett sovjetiskt fartyg i franskt territorialvatten. Året innan hade Spiegelglas lyckats kidnappa general Miller, chefen för den vitryska militärorganisationen, och nu misstänkte han att hans identitet avslöjats för den franska polisen eftersom några av Spiegelglas agenter blivit arresterade. Av det här skälet var Spiegelglas rädd att gå i land. Orlov hade emellertid egna misstankar om att han skulle gripas och bli utrensad. Han vägrade att träffa Spiegelglas.

I stället flydde Orlov och först i november fick vi veta att han vistades i Amerika. Dessförinnan hade jag undertecknat en formell ”orientirovka”, eller orientering om fallet som sänts ut till samtliga residenturer. Min bulletin gav en fullständig beskrivning av Orlov och hans vanor, beskrivningar av hans hustru och dotter som senast blivit sedda med honom i Frankrike, och antydde att han kunde ha blivit kidnappad av den brittiska, tyska eller franska underrättelsetjänsten. Jag betonade särskilt det faktum att Orlov var känd för de franska och brittiska myndigheterna i och med att han två gånger som expert, knuten till den sovjetiska delegationen, deltagit i den Internationella kommitténs för icke-inblandning i spanska inbördeskriget sammanträden. Men vi spekulerade också i att han kunde ha hoppat av; 60 000 dollar i operativa medel saknades i Barcelonaresidenturens kassaskåp. Orlovs försvinnande vållade oss bekymmer eftersom han också var medveten om våra NKVD-nätverk i Frankrike och Tyskland. Han kände till och med till Philby, Maclean, Burgess och Blunt och att de inlett ett samarbete med oss. När han hoppade av var vi mycket osäkra på om Philby och hans vänner blivit kompromitterade. Först i november 1938 blev jag kallad till Berija som bland annat beordrade mig att upphöra med alla ansträngningar att lokalisera Orlov. Bara på Berijas direkta order fick sökandet återupptas. Skälet var att Orlov från Amerika sänt ett personligt brev till Stalin i vilket han förklarade att han hoppat av därför att han fruktade att bli gripen ombord på det sovjetiska fartyget.

I brevet krävde han vidare att han skulle lämnas i fred: Om den sovjetiska säkerhetstjänsten gjorde efterforskningar om honom eller utsatte honom för övervakning, då skulle hans advokat

---

[37] Denna historia är förmodligen en skröna. Jag har aldrig sett något om detta i något seriöst arbete om Spanien eller om Orlovs verksamhet i Spanien. Den katalanske historikern Pelai Pagés, som är specialist på Nin, nämner inget om någon sådan ”pamflett” i sin mycket väldokumenterade biografi – *Andreu Nin, una vida al servicio de la clase obrera* (publicerad 2011). Det gör inte heller den tyske historikern Reiner Tosstorff eller den brittiske dito Andy Durgan – båda är specialister på POUM och spanska inbördeskriget. Inget sådant nämns heller i den tidigare nämnda Orlov-biografin *Deadly Illusions...* som baseras på tillgång till de sovjetiska arkiven.

Har då Sudoplatov bara hittat på? Nej, det behöver inte vara så. Det troliga är att han helt enkelt har rört ihop fakta. Historien har nämligen vissa likheter med ett verkligt fall: Mordet på Rudolf Klement (sommaren 1938). Denne, som hade varit sekreterare åt Trotskij, ”efterlämnade” vid sitt försvinnande ett (förfalskat) *brev* (inte en pamflett), där han bröt med Trotskij. Om denna historia, se Pierre Broués korta biografiska skiss Rudolf Klement och/eller Isaac Deutschers redogörelse i Den förvisade profeten, kapitel 5 (sid. 240 i nätversionen). – *anm MF*

avslöja innehållet i det brev han anförtrott åt en schweizisk bank och som innehöll information om förfalskandet av material för Internationella kommittén för icke-inblandning i spanska inbördeskriget. Han hotade också med att avslöja alla detaljer om det spanska guldet som nu i hemlighet fanns i Moskva, och att offentliggöra en förteckning över vilka skatter som gått till Moskva. Dessa avslöjanden skulle ha blivit pinsamma för den sovjetiska regeringen liksom för de spanska flyktingarna i Mexico, eftersom det sovjetiska militära stödet till den republikanska kampen officiellt gavs i namn av socialistisk solidaritet; betalningen i form av guld och skatter var en hemlighet. Och så till sist begärde Orlov att man inte hämnas på hans åldriga mor som bodde kvar i Moskva, och deklarerade att om hans villkor accepterades skulle han tiga om de NKVD-hemligheter som han nämnt i brevet.

Jag tror knappast att Orlovs lojalitet till det sovjetiska systemet var orsak till att han inte avslöjade Cambridgegruppen eller kidnappningen av general Miller i Paris. Snarare kämpade Orlov helt enkelt för att överleva.

Berija gav order om att lämna Orlov i fred, vilket innebar att centralkommittén gått med på Orlovs krav.

Bilaga 2: Dödliga illusioner – om mästerspionen Orlov

Utdrag ur John Costello & Oleg Tsarev, *Deadly Illusions: The KGB Orlov Dossier Reveals Stalin's Master Spy.*

Boken är en biografi, till stor del baserad på KGB-arkiv, över Orlovs karriär inom sovjetiska säkerhetstjänsten. Utdraget är ur kapitel 11, s 285-92. Översättning: Björn-Erik Rosin.

Förbjudna ämnen

...

Stalins paranoia kan bara ha spätts på av Jezjovs samvetslösa krav på laddade rapporter från egna eller utländska underrättelsetjänster för att kunna motivera de blodiga uppgörelserna i Moskva. På våren 1937 fick NKVD order om att trappa upp kampanjen mot Trotskijs anhängare utomlands och inte längre bara övervaka dem utan direkt likvidera dem. Under ledning av Jezjov började det fysiska utrotandet av Stalins motståndare och export av den politiska vendettan. Eftersom det var omöjligt att iscensätta uppseendeväckande rättegångar och uppdiktade bekännelser utanför Sovjetunionens strängt bevakade gränser fick man tillgripa andra metoder för att göra sig av med verkliga eller inbillade motståndare till Stalin.

Jezjov såg till att NKVD:s avdelning för exekutiva aktioner upprättade ”mobila enheter”, som de med en förskönande omskrivning kallades. Det handlade om ”flygande patruller” med professionella mördare, tränade för att kunna slå till hastigt och oväntat för att inte lämna några spår av individuell terrorism vare sig på offren eller i form av komprometterande rapporter. I hela Orlovs brevväxling med Centret återfinns bara fragmentariska hänvisningar till likvideringarna i form av kryptiska kodord och omskrivningar som pekar ut när, hur och av vem avrättningarna av Stalins politiska motståndare genomfördes. Ett utdrag ur Orlovs brev till Centret om mordet på den österrikiske socialisten Kurt Landau, sympatisör till POUM, ger en sällsynt inblick i de ”våta jobben”, som var den term KGB skulle komma att använda under kalla kriget.

”*Liternoye delo* av Kurt Landau visade sig vara betydligt svårare än alla tidigare fall”, hette det i Orlovs rapport till Centret den 25 augusti 1937. Orlov använde här en term från dåtidens NKVD-jargong med ursprung i det ryska begreppet för ”specialbrev”, när han hänvisade till att Landau höll sig undan öppen politisk aktivitet. ”Han gick långt under jorden och trots att vi i tio dagar noggrant övervakat en framträdande kvinnlig anarkist som, enligt vad hon avslöjat för en av våra källor, är hans kurir och träffar honom varje dag, så har vi inte lyckats hitta honom.” Orlov meddelade Moskva att ifall spaningarna inte gett resultat inom ”två eller tre dagar” skulle han arrangera ett möte med Landau, men inte ”plocka med honom” på grund av att Landau ”utan tvivel var

ett viktigt namn i POUM:s underjordiska organisation". Om man sköt honom vid mötet skulle det kunna röja NKVD:s källa vid eventuella polisförhör. "Därför föreslår jag vi inte 'plockar med' Landau vid mötet, utan följer honom till hans bostad och väntar någon dag eller två med att göra det. Som bekant har Landau, till skillnad från andra utländska *literniks*, upprättat nära band till de lokala trotskistiska organisationerna." [38]

"Trots att läget är spänt anser jag, med hänsyn till Landaus betydelse, att vi inte får tveka och att vi också bör utföra detta *liter* (mord) på det sätt ni föreslagit", löd Orlovs slutsats och ännu nära 60 år senare inger läsningen rysningar.[39] Detta dokument, och andra liknade NKVD-rapporter, utgör oavvisliga belägg för att Orlov ingick i den mördarapparat som dödade Landau och andra "utländska *literniks*" som denna sommar försvann i Spanien under mystiska omständigheter.

Av sista meningen i Orlovs brev framgår att han, när han utförde morden på sympatisörer till POUM, verkställde hemliga order från Centret – och det var lika med Stalin. Grymt anmärkningsvärd är den kyliga beslutsamhet Orlov uppvisade när han utförde de *liter*-uppdrag han anförtroddes. Den omsorgsfulla planläggningen av morden tyder på att han inte hyste någon tveksamhet över att leda sådana avrättningar. I likhet med många sovjetiska tjänstemän inom underrättelseverksamheten, vars moraliska nivå utformats under revolutionens och inbördeskrigets virvlande kittel, tycks Orlov ha varit fullt redo att mörda politiska motståndare för att kunna fullfölja vad han betraktade som kommunismens högsta ideal.

Dokumenten från NKVD:s operationer i Spanien visar att Orlov medvetet och vid upprepade tillfällen ljög för såväl FBI som amerikanska senatens utredare, när han förnekade att han personligen haft något att göra med likvideringen av den mest framträdande medlemmen av POUM:s centralkommitté. Frågan om vad som hände med Andrés Nin i juni 1937 blev en stor politisk skandal för den spanska republiken. Vid den tiden förekom rykten om att det rörde sig om ännu ett exempel på Stalins blodiga hämnd. Efter över ett halvsekel av spekulationer har det nu via den spanska *rezidenturans* arkiv blivit möjligt att rekonstruera den roll Orlov spelade i Ninaffären.

Det framgår då att det i efterdyningarna till revolten under Majdagarna i Barcelona, som slogs ner brutalt av republikens trupper, spreds förfalskade dokument till den kommunistkontrollerade Madridpolisen om att Nin stått i kontakt med Franco. Breven med falska bevis för att de marxistiska ledarna varit en del av en femte kolonn tjänade som motivering för Negrínregeringens beslut att låta arrestera Nin och andra medlemmar av POUM:s ledning. Samtliga fängslades innan de ställdes inför rätta anklagade för förräderi.

Arkiven från NKVD:s spanska filial innehåller dokument som bevisar att förfalskningen av anklagelserna mot Nin skedde under Orlovs personliga ledning. De visar att Republikens kontraspionage med hjälp av Orlovs NKVD-agenter på våren 1937 avslöjat ett omfattande spionerinätverk för Francosidan och som verkligen leddes av Falangens agenter. Enligt Orlovs rapporter till Moskva var sju högt uppsatta medlemmar av Francosidans underrättelsetjänst inblandade i en sammansvärjning med ledande tjänstemän och officerare på den republikanska sidan. Militära planer för en attack och en större mängd sprängämnen avsedda för terroristaktivitet hittades också i en gemensam operation av NKVD och regeringssidan. Detta ledde till att 270 personer arresterades för inblandning i en påstådd omfattande falangistisk sammansvärjning.[40]

Inte en enda medlem av Nins organisation fanns dock bland de utpekade. Men Orlovs rikliga begåvning när det gällde att hitta förfalskade bevis gav honom tillfälle att nagla fast Nin genom att blanda in POUM i den reellt existerande falangistiska sammansvärjningen. Detta framgår av den sofistikerade plan för att snärja ledningen för POUM som Orlov i en rapport den 23 maj 1937 lade fram för Moskvas godkännande:

---

[38] Orlov till Centret, 25 augusti 1937, ORLOV-mapp N° 32476, Vol I, sid. 91-92, RISA.
[39] *Ibid*. *Liternoje delo* – ordagrant "brev med speciell betydelse", användes under inbördeskriget i Sovjetunionen om "specialoperationer" för att ange fall av likvidering omtalade som *literniks* – dvs personer öronmärkta för att mördas.
[40] "Korrespondens från *Rezidentura* i Spanien", Mapp N° 17679, Vol 1, sid. 154-156, RISA.

> Med hänsyn taget till att detta fall, där en överväldigande majoritet erkänt sig skyldiga, gjort stort intryck i militära kretsar och inom regeringen och att det är väl dokumenterat och baserat på ovedersägliga erkännanden av de åtalade, har jag beslutat att använda betydelsen av detta fall och dess obestridliga fakta för att dra in ledningen för POUM (vars [eventuella] kontakter vi granskar under utredningens gång).
>
> Vi har därför förfärdigat det bifogade dokumentet, som pekar på samarbetet mellan POUM:s ledning och den spanska falangistiska organisationen – och via den med Franco och Tyskland.
>
> Vi kommer att chiffrera dokumentet med användning av Francos chiffer, som vi förfogar över, och skriva det på baksidan av planen över vårt vapenlager i Casa del Campo som togs från den falangistiska organisationen. Fem personer har haft dokumentet i sina händer: samtliga fascister som erkänt att de vidarebefordrat dokumentet för att det slutligen skulle överlämnas till Franco. På ett annat av de dokument vi fått tag i kommer vi att med osynligt bläck skriva några betydelselösa rader. Från detta dokument kommer vi, i samarbete med spanjorerna, inleda en granskning av krypteringen. Vi tänker använda flera metoder i behandlingen av dessa papper. En speciell kemikalie kommer att framkalla dessa ord eller rader, därefter kommer vi att inleda tester av alla andra dokument med denna framkallare och därigenom kommer det brev vi har komponerat att framstå som kompromettерande för POUM:s ledning.
>
> Den spanske chefen för kontraspionaget kommer omedelbart att bege sig till Valencia där krigsministeriets krypteringsavdelning kommer att dechiffrera brevet. Enligt våra informationer har krypteringsavdelningen den nödvändiga koden till sitt förfogande. Men om avdelningen av någon anledning inte kan dechiffrera brevet kommer vi att ”ägna några dagar” åt att själva dechiffrera det.
>
> Vi tror att denna affär kommer att vara mycket verkningsfull för att avslöja den roll POUM spelade under upproret i Barcelona. Avslöjandet av direkta kontakter mellan en av dess ledare och Franco borde bidra till att regeringen vidtar en rad administrativa åtgärder mot de spanska trotskisterna och misskreditera POUM som en tysk-fascistisk spionageorganisation. [41]

Orlovs plan för att placera skickligt fabricerade bevis för Nins samarbete med Franco utfördes med sedvanlig precision. Beviset återfinns i den kommuniké som justitieministeriet utfärdade efter Nins försvinnande som orsakade politisk uppståndelse genom informationen att polisen i POUM:s högkvarter hittat ”chiffer, telegram, koder och dokument rörande handel med och smuggling av pengar och vapen”. Där hade också påträffats kompromettерande dokument som ”pekade på att POUM:s ledning, i första hand Andrés Nin, ägnat sig åt spioneri”.[42]

En bekräftelse på att Orlovs plan fungerat perfekt återfinns i hans egen rapport till Centret den 25 september 1937, där han ”speciellt fäste uppmärksamheten på domstolens förhör med inrikesministern (protokollet bifogas). Ministern vittnade då om att han erhållit en fotokopia av sagda dokument [mot Nin] från Madridpolisen, som betraktar dokumentet som helt äkta i båda avseenden”. Med ”båda avseenden” avsåg Orlov den verkliga falangistiska planen för att bombardera Madrid, dit NKVD i smyg tillfogat ett kompromettерande brev skrivet med osynligt bläck.[43]

Den 16 juni 1937 arresterades Nin och ytterligare 40 ledande POUM-medlemmar, organisationens milisbataljoner upplöstes och högkvarteret på hotell Falcon i Barcelona stängdes på order av general Ricardo Burillo, den nyutnämnde chefen för allmänna ordningen i Barcelona. Han hade fått order från överste Antonio Ortega, republikens säkerhetschef och representant för den hårda linjen inom kommunistpartiet, vilken senare skulle medge att han agerat på order av Orlov. POUM olagligförklarades omedelbart och dess tidning *La Batalla* förbjöds. Partiets främsta ledare, inklusive Nin, fördes från Katalonien, där man fruktade att revolutionära sympatisörer skulle kunna frita dem, till huvudstaden där man kunde lita på att den kommunistkontrollerade polisen skulle klara av att förvara dem i ett hårdbevakat hus i Alcaládistriktet. Mellan den 18 och

---

[41] Orlov till Centret, 23 maj 1937, Mapp N° 17679, Vol 1, sid. 154-156, RISA. En av de agenter som användes vid förfalskningarna var medlemmen av det franska kommunistpartiet, Georges Soria, som var Komintern-representant i Spanien och journalist för *Inprecor*. Hans pamflett *Trotskyism in the Service of Franco* publicerades i Storbritannien 1937 och innehåller dåliga reproduktioner av dokument som nu är kända som förfalskningar. Förfalskningarna citeras också som ”äkta” dokument i *Inprecor*, 17 maj 1938.

[42] ASSISTANT (NKVD:s kodnamn för Nin), Mapp N° 7862, Vol 1, sid, 234, 240, RISA.

[43] Brev från Orlov till Centret, 25 september 1937, Mapp N° 32476, Vol 1, sid. 91-94, RISA.

21 juni hölls intensiva förhör med Nin och hans kolleger som förberedelse för en rättegång. Men Nin skulle aldrig ställas inför rätta och i Katalonien började tidningarna tala om att han mördats.

”Var är Nin?” löd rubrikerna i spanska tidningar. Premiärminister Negrín, som redan beklagat sig inför de kommunistiska ministrarna över att de sovjetiska representanterna agerade som om Barcelona nu var en del av Sovjetunionen, fick lugnande besked av överste Ortega om att den tidigare POUM-ledaren satt i tryggt förvar i fängelse och att förhör pågick. Men han var försvunnen.

Ingen hade sett Nin sedan den 21 juni och i Madrid och Barcelona cirkulerade rykten om att han förts bort från huset i Alcalá redan påföljande natt. De som skulle ha fört bort honom sades vara tysktalande medlemmar av Internationella brigaderna som bundit honom och tagit honom till El Prado-parken norr om Madrid varpå han dödats. Det var den version Negrín själv presenterade för landets president och som han kallade ”en smutsig historia”. Azaña uppges ha reagerat skeptiskt och frågat: ”Låter inte det en smula romanbetonat?” Under tiden uppgav spanska tidningar att Nin rymt. När han inte syntes till bestämde sig premiärministern för att hålla god min i denna ”smutsiga historia” och medge att Nin var försvunnen samtidigt som han avsade sig allt ansvar för detta och betonade POUM-ledarens skuld. Samma hållning intogs i den officiella kommuniké justitieministeriet utfärdade den 5 augusti 1937, där det hette att ”Efter vederbörlig utredning framkom att señor Nin, tillsammans med andra ledare för POUM, arresterats av *Seguridad*, överförts till Madrid och satts i provisoriskt förvar i ett specialfängelse upprättat av polischefen i Madrid. Han försvann från detta fängelse och sedan dess har alla försök att finna honom och hans vakter varit förgäves”.[44]

Medlemmar av den spanska regeringen, inklusive Negrín, misstänkte att Orlov (som uppgavs ha en tysk livvakt) låg bakom Nins försvinnande. Vid förhören med FBI och sedan inför USA:s senat förnekade Orlov flera gånger under ed de direkta anklagelser som framfördes i memoarerna från den tidigare sovjetiske underrättelseofficeren Walter Krivitskij, liksom memoarerna från den kommunistiske utbildningsministern i Negríns regering, José Hernández.[45] Dessa anklagelser var ”fullständigt uppåt väggarna” försäkrade Orlov och inför FBI avfärdade han dem som ”trotskistiska påhitt”. Han betonade att han inte kunde ha ”utfört mordet” eftersom han bara varit ”politisk attaché”. Orlov hävdade att ”Ryssland skulle ha blivit fullständigt misskrediterat i världens ögon” om han gett order om att mörda Nin. Han sade sig vara övertygad om att ”Stalin beordrat mordet på Nin och att det utförts av en ryss vid namn Bolodin”, som han uppgav hade fått Leninorden vid återkomsten till Moskva.[46]

Det mest talande i Orlovs version är att han ändå medgav att Nin faktiskt hade blivit mördad på order av Stalin – ett faktum som han i egenskap av chef för NKVD i Spanien vid tidpunkten knappast kunde förneka med några större anspråk på att bli trodd. Men försöket att lämpa över skulden på en mördare vid namn Bolodin har nu avslöjats som en lögn av de dokument som påträffats i NKVD:s arkiv. Där framgår att Orlov varit direkt inblandad i operationen för att misskreditera ledningen för POUM. Där bekräftas också hans direkta inblandning i andra *liter*-likvideringar, vilket leder till slutsatsen att han fått Stalins uppdrag att ansvara för den känsliga uppgiften att röja undan Nin.

Även om inte någon enskild NKVD-rapport från dess spanska avdelning utgör någon ”rykande revolver” finns en ansamling av komprometterande belägg, framför allt ett kryptiskt brev i Orlovs arkiv, som direkt pekar ut honom. Det är den rapport han skickade till Moskva den 24 juli 1937, där han går igenom en operation med kodnamnet NIKOLAJ. Innehåll och tidpunkt tyder på att

---

[44] Jfr Hugh Thomas, *Spanska inbördeskriget*, sid. 560-561, ASSISTANT (Nin), Mapp N° 7862, Vol 1, sid. 241, RISA.

[45] Krivitsky, *op. cit.*, sid. 93-134 samt Hernández, *Yo Fuí Ministro de Stalin en España*, sid. 99.

[46] En genomgång av berörda NKVD-mappar ger vid handen att det inte funnits någon sovjetisk agent vid namn Bolodin, vilket tyder på att Orlov antingen inte uppgav hans verkliga namn eller hittade på det för att stödja sin version. Orlov förhördes om Krivitskijs uppgifter i november och december 1954, FBI ORLOV mapp N° 105-6073, FBI FOIA.

det bara kan ha handlat om Nin. På det kryptiska sätt som karakteriserade hans senare operationer beskriver rapporten hur POUM-ledaren rövades bort från fängelset och dödades av pålitliga NKVD-agenter som bara identifieras via initialerna. Fjärde stycket är särskilt avslöjande. Både detaljerna och den konspiratoriska stilen stämmer med kända fakta om operationen då Nin fördes bort. Det tyder dessutom på att Orlov personligen medverkade vid verkställandet av planen när Nin kidnappades från polishäktet i Alcalá och kördes bort instoppad i bakluckan till en bil:

> Beträffande de medverkande i fallet NIKOLAJ var det i första hand L. och sedan A.F.: I. M var en indirekt medhjälpare genom att leverera mat till häktet och när grindarna öppnades för honom kunde vårt folk ta sig in på innergården. Poltajskij skulle rapportera till er från Paris när den siste deltagaren i operationen Juzik lämnat Moskva. Huvuddelen av de chiffrerade dokument ni fått skrevs av honom.[47] Han arbetade åt mig som tolk i samband med detta fall och befann sig tillsammans med mig i bilen i det hus föremålet bortfördes från. Vi använde hans polisbricka för att undvika att någon vägpatrull skulle få för sig att göra någon alltför noggrann inspektion av lasten.[48]

Utgjordes ”lasten” av den neddrogade kidnappade POUM-ledarens kropp? Ryska specialister lutar åt detta och tror att Nin sannolikt då fortfarande var i livet. Deras hypotes går ut på att Orlov egentligen tänkt iscensätta en rymning för att ytterligare slå fast hans skuld och misskreditera POUM än mer. Eftersom det inte fanns några möjligheter för att Nin någonsin skulle få möjlighet att avslöja sanningen kan Orlov ursprungligen ha planerat att föra över honom till ett sovjetiskt fraktfartyg för vidare befordran till Moskva. Huruvida detta var planen eller huruvida Stalins order gick ut på omedelbar avrättning och undanröjande av kroppen för att förhindra något som helst spår av NKVD i samband med Nins försvinnande har ännu inte gått att fastställa med någon säkerhet. Andra NKVD-dokument som direkt knyter Orlov till mordet på Nin består av en handskriven not som häftats fast på sidan 164 i första delen av hans NKVD-fil: ”N. på vägen från Alcalá de Henares, halvvägs till Perales de Tajuña, 100 meter vid sidan av vägen, på fältet. [Närvarande var] Bom, SCHWED, JUZIK, två spanjorer. PIERRE´S förare VICTOR.” [49]

Onumrerad och odaterad, utan någon angivelse om författaren, verkar denna anonyma not ha varit ett brådstörtat försök att begränsa skadorna och ett försök att sopa igen spåren efter denna ”specialoperation” eller *liter*. Det finns dock tre goda skäl att misstänka att detta är ett tredje kvarlevande dokument från operation Nin. För det första anger det att både SCHWED (Orlov) och JUZIK fanns på plats. För det andra var Madridförorten Alcalá de Henares platsen för det fängelse dit POUM-ledarna förts. För det tredje är hänvisningen till ”N” ett klart tecken på att noten handlar om det ställe där Nin begravdes efter att ha skjutits.[50]

Vad NKVD-arkiven visar är att Orlov efter att ha krossat POUM:s organisation fortsatte sin oförsonliga kamp mot trotskismen. Sedan Stalins fiende nummer ett i januari 1937 slagit sig ned i Mexiko tjänade Spanien som källa för de agenter som fick uppdraget att spana in hans gömställe. Förutom Ramón Mercader, Trotskijs mördare, hade Orlov försett Moskva med andra spanska agenter som tog sig över Atlanten för att förse Centret med viktiga adresser. Om, vilket nu verkar oomtvistligt, Orlov var ansvarig för bortförandet av och mordet på Nin, ger detta och hans medverkan även i andra *liter*-operationer en förklaring till att han insåg vad som väntade honom när han ett år senare fick ett kryptiskt telegram från Moskva.

---

[47] Två chiffrerade rapporter finns i mappen. Ett är betydelselöst i syfte att dra uppmärksamheten från det viktigaste kompromettерande dokumentet. Orlov till Centret, 24 juli 1937, ORLOV-mapp N° 32476, Vol 1, sid. 101, RISA.
[48] *Ibid*.
[49] Odaterad och osignerad handskriven not, ORLOV-mapp, N° 32476, Vol 1, sid. 164, RISA.
[50] Tre dokument som saknar samband med varandra och har påträffats i olika NKVD-mappar, indikerar tillsammans att NIKOLAJ var Nin.

Det första dokumentet är en detaljerad plan för att kompromettera ledningen för POUM och Nin genom ”upptäckten” av ett krypterat meddelande med osynligt bläck på äkta falangistiska spionagedokument. De viktigaste inslagen i detta är Orlov, det förfalskade dokumentet och målet: Nin. Det andra dokumentet är en förteckning med de medverkande i fallet NIKOLAJ. Orlov var också författare till dokumentet och det tredje är det krypterade meddelande som Juzik skrev på baksidan av huvuddokumentet. Av det andra dokumentet vet vi att NIKOLAJ rövades bort och avrättades och att detta exakt sammanfaller med det datum då Nin försvann från det ställe där han förvarades.

Lästips – om repressionen och rättegången mot POUM

Burnett Bolloten: Repressionen mot anarkister och POUM under spanska inbördeskriget
Pelai Pagès: Majhändelserna i Barcelona 1937 och deras för- och efterspel och Stalinisterna och POUM under inbördeskriget i Spanien
René Revol: Moskvarättegångar i Spanien
Reiner Tosstorff: ”En Moskvaprocess i Barcelona”. Förföljelserna mot POUM och deras internationella betydelse

Tidsdokument:

Nins slutdeklaration 21 juni

För en revidering av POUM-rättegången eller omedelbar amnesti. (uttalande från november 1938 av spanska politiska och fackliga ledare)

Processen mot POUM - Artiklar ur Folkets Dagblad och Arbetaren.
Processen mot POUM - Artiklar ur Ny Dag (SKP:s dagstidning).

Mördade spanska revolutionärers minne ska firas.